

דת ומדינה, חינוך ומנהיגות (על הגרי"ד סולובייצ'יק והרבנות הראשית לישראל) *

על חקירה שכזו (אודות מקומה של מדינת ישראל במחשבת ישראל) להתבסס על מקורות הלכתיים אמינים ודרך חקירות קפדניות הפורשות בצורה מלאה את המודעות ההלכתית כפי שהיא מתייחסת לא רק לחוק הפורמאלי ופסיקות דתיות, אלא גם לאמונות וערכים, שאיפות ודעות במישור המטאפיזי-טרנסצנדנטי¹.

כשנפטר הגרי"ד הרצוג בתמוז תשי"ט, היתה זו השערה ידועה לכול, בישראל וברחבי הגולה, כי הגרי"ד סולובייצ'יק יהיה מועמד לתפקיד. דבר זה פתח תקופה מיוחדת בחייו הן מבחינה אישית והן מבחינה ציבורית, תקופה שיצרה פרק מרתק בביוגרפיה שלו. מרכזי ההתרחשות היו בירושלים, בוסטון וניו יורק. הסיפור כלל מפגש עם מחלת הסרטן, דבר שגיבש את השקפותיו על הסבל ועל המצב האנושי, וכלל את היעדרותו הממושכת היחידה מכיתת הלימוד שלו בישיבה-אוניברסיטה במשך ארבעים וארבע שנות הוראה. כתיבתם של שניים מהחיבורים החשובים ביותר שלו התרחשה באותו זמן ובתגובה לאירועים שעבר בתקופה זו. תכני המפלגות הפוליטיות בישראל, השפעתן של דמויות רבניות מובילות בישראל ו"אוסף של אישים מסוגים שונים" כולל דוד בן-גוריון ואלי ויזל, כולם חלק מהעלילה. כידוע, הגרי"ד לא התמנה לרב ראשי בארץ, אולם הבנת האפיזודה מספקת תובנות ביוגרפיות חשובות; מסייעת לנו להכניס להקשר את רבע המאה של פעילותו לאחר תקופה זו, ומאפשרת לנו לשער "מה היה יכול להיות" בעבור יהדות ארה"ב וישראל לו היה עובר לירושלים בשנת תש"ך, כמו גם להבין חלק מהאתגרים שעדיין עומדים בפני החברה והחינוך הדתיים בארץ ובפזורה כיום.

בעוד ששמות רבים הועלו כיורשים אפשריים לרב הרצוג, בסופו של דבר המשרה נותרה בלתי מאוישת כמעט חמש שנים, כיוון שהבחירות נדחו שוב ושוב בשל היעדר מועמד מוסכם על הכול ויותר מכך בשל ויכוחים קשים בין הרבנות וממשלת ישראל על תהליך הבחירה.

א. הגרי"ד ופועלו בציונות הדתית

בנקודה זו בחייו זוהה הגרי"ד כדמות מובילה בציונות הדתית. משנת תשי"ב הוא כיהן כנשיא לשם כבוד של **המזרחי** בארה"ב, והזדהה עם תנועה זו משנות הארבעים המוקדמות. ביום העצמאות תשט"ז, שלוש שנים בלבד טרם הדיבורים אודות מועמדותו, נשא הגרי"ד את נאومו

* גרסה מוקדמת יותר של מאמר זה הופיעה באנגלית כ: "Rabbi Joseph B. Soloveitchik and the Israeli Chief", *Rabbinat: Biographical Notes (1959-1960)*, בדרך דרכיך דעה: כתב עת לענייני תורה ומדע, כרך 17 (2006), עמ' 45-67. מאז הופעתו של המאמר התמזל מזלנו עם פרסומו של Rabbi Joseph B. Soloveitchik, *Community, Covenant and Commitment: Selected Letters and Communications*, בעריכת Nathaniel Helfgot (Jersey City, 2005). ספר זה אוסף ומתרגם לאנגלית רבים מהמקורות הארכיוניים המצוטטים בזאת. אני שמח להציג מהדורה עברית משופרת של מאמר זה עם ציטוטים מתוך *Community, Covenant and Commitment* (שאליו אתייחס להלן כ"הלפגוט").

¹ הרב יוסף דב סולובייצ'יק, בתוך: הלפגוט, עמ' 165.

המעורר "קול דודי דופק" אשר נותר אחת היצירות רבות ההשפעה אשר נכתבו בידי הוגה ציוני דתי. המלצותיו הציוניות (תנאי בל יעבור למועמדותו הפוטנציאלית) היו מבוססות היטב. אולם – כידוע וכפי שהוא עצמו הודה בפומבי בהזדמנויות מגוונות, דבר זה לא תאם את ה"מסורת המשפחתית" שלו:

לא נולדתי בבית ציוני. אבות הוריי, בית אבא שלי, רבותי וחברי היו רחוקים מהמזרחי. גם הם נקטו בשיטה "בהדי כבשי דרחמנא למה לך?"... אם אני מזדהה כעת עם המזרחי, שהוא בניגוד למסורת המשפחה שלי, אין זה אלא, כפי שהבהרתי מקודם, שאני מרגיש, כי ההשגחה פסקה כיוסף נגד אחיו (- כלומר, האנטי ציוניים); ושהיא משתמשת ביהודים החילוניים כשליחים לבצע את תכניותיה הגדולות בדבר ארץ ישראל קדושה. אני גם מאמין, כי לולא המזרחי לא היה כעת מקום לתורה בישראל. בניתי מזבח, עליו הקרבתי לילות נדודי שינה, ספקות ופקוקים. אולם השנים של שואת היטלר, תקומת המדינה והישגי המזרחי בארץ ישראל שכנעוני בצדקת דרכה של תנועתנו.²

המסורת המשפחתית האנטי ציונית שנדחתה על ידי הגר"ד הוצגה אולי בצורה הטובה ביותר על ידי דודו האבהי הגר"ז, הרב יצחק זאב "ולוול" סולובייצ'יק, "הרב מבריסק" הירושלמי. יתכן שמתוך רצון לשמור על יחסים טובים עם ענף זה של המשפחה הרב לא ביקר בישראל בכל השנים מאז שלא נבחר לרבנות העיר תל אביב בקיץ תרצ"ה (הפעם היחידה בחייו שבה ביקר בארץ ישראל). באופן ספקולטיבי לחלוטין נוכל לדמיין כי לו היה מבקר בארץ הקודש, היה חש מחויב לערוך ביקור נימוסין ברבנות הראשית ובכך להתנכר לדודו – יריב מושבע של מוסד זה. מכל מקום הגר"ז נפטר בערב יום כיפור תש"ך, ויתכן כי מאורע זה סייע למתן את אי רצונו של הגר"ד לשקול מועמדות לרבנות הראשית.³ למעשה, הגר"ד התייחס לנושא האנטי-ציונות של דודו בהספד שנשא בחורף תש"ך (אשר פורסם מאוחר יותר כ"מה דודך מדוד").⁴

אמרו עליו (- על הגר"ז), שהתנגד למדינת ישראל. אמירה זו אינה נכונה. התנגדות למדינה מבטאת תפיסת עמדה כלפי גוף פוליטי, שהיא בעצמה פעולה פוליטית. דודי היה מנותק לגמרי מכל חשיבה והגבה סוציו-פוליטית. מה שאפשר לאמר עליו הוא, שהמדינה לא מצאה מקום במערכת חשיבתו ההלכית ובסולם הערכים ההלכיים שלו. לא היה לאל ידו לתרגם את האידיאה של ריבונות מדינית חילונית לתכנים ולערכים הלכיים.⁵

² חמש דרשות (ירושלים תשל"ד) עמ' 24-25. דברים אלו כנראה נאמרו מתי שהוא בתחילת שנות השישים.

³ השערה זו הועלתה לראשונה בידי פנחס פלאי, פנים אל פנים (7.8.59) עמ' 5.

⁴ ההספד נישא באידיש ופורסם בעברית ב'הדואר', כרך 42, 39 (27.9.63) עמ' 752-759, ולאחר מכן הודפס שוב (עם מספר הערות שוליים נוספות) ב'בסוד היחיד והיחד' עמ' 189-254, וכן ב'דברי הגות והערכה' עמ' 57-97. מה שמעניין במיוחד בהספד ומה שמעניק לו חשיבות מיוחדת כחיבור כתוב הוא טיפולו של הגר"ד וניתוחו את מאפייני הגישה הבריסקאית. ובאופן יותר מפורש, הדוגמא של השיטה – איש ההלכה. בדרך זו משמש ההספד כטקסט מקביל לחיבורו המונומנטאלי של הגר"ד – איש ההלכה. עם זאת, טיבו המאוד-אישי של ההספד מספק תובנות אודות מחשבתו של הגר"ד על אישיות טיפולוגית זו – בהספד הגר"ד מתאר מפורשות את דודו, אביו וסבו כאנשי הלכה פרדיגמטיים.

⁵ מה דודך מדוד, בסוד היחיד והיחד (ירושלים תשל"ו) עמ' 241.

אין זה שהגר"ז היה אנטי-ציוני כשלעצמו, אלא שכאדם הלכתי וכ"אדם של אמת הלכתית צרופה" מדינת ישראל החילונית לא נרשמה על מסך הרדאר שלו. בהגיעו למסקנה המאכזבת שאין דרך לשתף פעולה בין המדינה לבין הערכים האפריוניים של ההלכה, הגר"ז הוכרח לסגת לתחום ההלכה האידיאלית ולהתעלם מהמדינה (ולא להתנגד לה). בנקודה זו בדבריו עלינו לשים לב היטב למילותיו של הגר"ז כפי שכתבן:

התאכזבות כזו גרמה גם לפרישת דודי מן המאורע **היותר חשוב** שאירע בדברי ימי ישראל בתקופה החדשה (- הקמת המדינה)⁶.

אינטרפרטציה זו לגישתו של הגר"ז (מה שיש שיראו כניסיון אפולוגטי) משמעותית, כיוון שהגר"ז אינו מסביר רק את המסורת המשפחתית האנטי-ציונית, אלא מסביר את המכניזם של השקפת העולם הבריסקאית (כלומר השקפת עולמו של איש ההלכה), אשר בעוד שאינה לגמרי מתנגדת לרעיון של המדינה, אינה מותירה מקום למדינה המסוימת שנוסדה בתש"ח. לפיכך כאשר הוא מודה שלאחר הרבה לילות ללא שינה הוא שבר את המסורת – משמעות הדבר שהוא עצמו אינו שותף באופן מלא להשקפת העולם שהועלתה על ידו כאידיאלית בספרו 'איש ההלכה' (ושבו ב'מה דודך מדוד').

יתרה מזו, הגר"ז היה מחויב להסביר - לאור המסורת המשפחתית – כיצד היה מסוגל לייחס חשיבות למדינה חילונית. הגר"ז התעקש בצורה פסקנית כי אין שום דבר שאליו המערכת ההלכתית הינה ניטרלית. בקטע מרגש המתאר את הטווח וההיקף של המחשבה ההלכתית הוא מתעקש כי היכולת של ההלכה לאמץ לתוכה את רעיון המדינה ולא להפך הינו מובטח על ידי המסורת, כפי שצוין על ידי הרמב"ם (הל' תשובה ז, ה), ש"סופם של ישראל לעשות תשובה", וכי "לא תטוש ההשגחה את נפש האומה"⁷. הגר"ז הציג השקפה אחרת על המדינה, אולם כזו היוצאת מתוך מחשבת ההלכה, המאפשרת לו להעריך ולהתייחס ל"אירוע החשוב ביותר בהיסטוריה היהודית המודרנית".

דודו, מן הצד השני, לא היה מסוגל להסתכל על המדינה בצורה זו או שלא היה מוכן לנהוג כך, מפני ש"הוא ירא, שהעימות התמידי עם המדינה החילונית יביא לידי ויתורים והסתגלות של הסידרה (ההלכתית) האידיאלית לסידרה הריאלית"⁸.

מכל מקום אין ספק שהערותיו של הגר"ז מכילות אלמנט מסוים של ביקורת על המסורת שממנה הוא חרג לטענתו. איש לא יעלה בדעתו כי הגר"ז השתמש בפלטפורמה של ההספד על דודו בכדי לצאת בהצהרה אודות הציונות הכנה שלו. אולם היו אלו דברים המאפשרים הצצה אל מצבו ההגותי של מי שבאותו זמן בחן במחשבתו את רעיון המועמדות למשרת הרב הראשי לישראל.

⁶ דברי הגות עמ' 90 (ההדגשות שלי: י. ס.).

⁷ דברי הגות עמ' 91; ראה גם הלפגוט עמ' 163-166. בהזדמנויות אחרות הגר"ז הבהיר כי הפריזמה ההלכתית המאפשרת לו לכלול מדינה חילונית בהשקפת עולמו הוא הכלי הפשוט של **פיקוח נפש** – היא מצילה חיי יהודים.

⁸ דברי הגות שם.

ב. מועמדותו לרבנות הראשית לישראל

מאחר ששמו של הגר"ד הוזכר בפומבי כמועמד, והתקשורת הישראלית סיקרה את הבחירות, עיתונאי צעיר של 'דיעות אחרונות' בשם אליעזר ויזל (לימים זוכה פרס הנובל אלי ויזל) נשלח לראיין אותו ולכתוב כתבת פרופיל, וזו הופיעה במוסף השבת של 13 בנובמבר 1959⁹. ויזל נפגש עם הגר"ד בדירתו שבמעונות הישיבה-אוניברסיטה. הכתבה המחמיאה באופן כללי, על אף היותה שטחית בהכרח, חושפת כי לאחר דרשת התשובה השנתית של הגר"ד באותה שנה (דרשתו המרכזית לימים נוראים), שלח קונסול ישראל בניו יורק מברק לירושלים: "הנה המועמד הטוב ביותר להחליף את הרב הרצוג".

ויזל שאל את הגר"ד אם יקבל את המשרה. הגר"ד השיב כי המשרה טרם הוצעה לו! (למרות זאת), אין דוחים הזמנה שבאה מארץ ישראל... כאשר אקבלה (- את ההזמנה) – אם תישלח בכלל – אעניין בה בכובד ראש: אשאל את עצמי אם אני ראוי לכהונה רמה זו. אז שאל ויזל את הגר"ד אודות השמועות כי הגר"ז, אשר נפטר רק חודש קודם, הורה בצוואתו האחרונה לרב סולובייצ'ק שלא לקבל את התפקיד. הגר"ד השיב: קשה להאמין באמיתותן של השמועות הללו. קיימת מסורת אצלנו במשפחה: לא לחבר צוואות... אולי זה משום שאנחנו מפחדים מהמוות וממציאותו.

בכך מסתיים חלק הראיון שנגע במועמדותו של הגר"ד. לאחר מכן פנתה השיחה לכיוונים אחרים, ובמהלכה ציין הגר"ד בגאווה את התחייה הדתית בקרב הנוער היהודי שלה היה עד באמריקה:

בחורים שלומדים הנדסה אלקטרונית, מתמטיקה גבוהה, פיסיקה גרעינית – מפרישים מזמנם כדי ללמוד בש"ס ופוסקים. הולך וגדל כאן דור שכולנו נתגאה בו. בנקודה זו שאל ויזל: "ומה בדבר עלייתו של הנוער היהודי הזה לישראל?". על שאלה זו דווח שהגר"ד השיב: "זה חלום".

חלום יפה. אבל מסופקני אם יתגשם. הנוער והיהודים בכלל אינם נמשכים עוד אל ישראל, כפי שנמשכו אליה פעם. הם מתעניינים בה ויעשו הכל למענה. אבל, לא ישתקעו בה. הסיבה? בשנים האחרונות חל מפנה בגישתו של היהודי האמריקאי לישראל. לדוגמא: זוכרני – כאשר אני הייתי נער צעיר הייתה בשבילי ארץ ישראל חוויה פנימית עמוקה ולא רק מונח גיאוגרפי פוליטי ואולי דתי. כאשר הייתי שומע את השם ארץ ישראל, הוא היה מעביר רטט בכל עצמותי... כיום – ישראל הפכה למושג שאיננו יונק ממעמקי הנפש ומגעגועי הדורות. כיום – איבד המושג ישראל את המשיחיות שבתוכו¹⁰.

כששאל אותו ויזל מי הוא האחראי למצב עניינים זה, הגר"ד לא ענה, אולם ציין כי מצער שדוד בן-גוריון, ראש הממשלה, לא העריך את הפוטנציאל של היהדות כדת כדי למשוך נוער יהודי לישראל, ולדרוש ממנו הקרבה עצמית למענה. זאת למרות העובדה שהגר"ד ראה בבן-גוריון

⁹ אליעזר ויזל, "עליית נוער יהודי מארצות הברית היא בבחינת חלום יפה...", "דיעות אחרונות: 7 ימים – מוסף לשבת (יום שישי, 13.11.59), עמ' 7.

¹⁰ העורכים שמו דגש על נקודה זו בראיון ובחרו בה ככותרת המאמר: "עליית נוער יהודי מארה"ב היא בבחינת חלום יפה. אומר הרב יוסף דב סולובייצ'ק, שהוזכר כמועמד למשרת הרב הראשי לישראל".

אדם עם "זיקה דתית", אף שהוא בדרך כלל אינו מביא זאת לידי ביטוי. "בעיניי", אמר הגר"ד, "הוא יהודי דתי – אם כי יתכן שהוא בעצמו איננו יודע זאת"¹¹.

הגר"ד, מאוחר יותר, יטען כי ויזל טעה בציטוטיו, אולם בכל זאת – הביקורת על הערותיו בראיון לא איחרה לבוא. בגיליון של ה-4 בדצמבר 1959 של 'הדואר' התפרסם "מכתב גלוי" לגר"ד אשר נחתם בידי משה מייזלש¹². כל קורא יוכל לשפוט בעצמו את ההתאמה בין דבריו של מייזלש המציגים את הטיעון של הגר"ד לבין הדברים שנדפסו בראיון ב'דיעות אחרונות', אולם הוא מסכם את דעתו המרומזת של הגר"ד כך:

מדינת ישראל כאילו הסירה את העטרה מראשה של ארץ ישראל, זו עטרת ההוד והכוסף שבה נראתה תמיד לעיניו הכלות לגאולה של היהודי, ושל הילד היהודי בייחוד.

מייזלש דוחה טענה זו כ"זרות מדהימה ממש" ובלתי הגיונית. יתרה מזו, בעבור מיליוני יהודים בני זמננו ההפך הוא הנכון: ארץ ישראל נחשפה להם רק בשל המדינה. מייזלש מבקר את הטלת האשמה על חוסר בהשפעה דתית על עיצוב המדינה (הציטוט של הגר"ד אודות בן-גוריון), ושואל (בצורה רטורית?):

ואם היו עומדים בראש מדינת ישראל אנשי דת מובהקים, והיו מתקינים בה תקנות של דת אלו ואלו, כלום היה זה משנה את אופיה הכללי, המוחשי-מציאותי של מדינת ישראל?... כלום היתה ארץ ישראל זו... מושכת לעלות אליה אותם "בחורים שלומדים הנדסה אלקטרונית, מתמטיקה גבוהה, פיסיקה גרעינית (ה)מפרישים מזמנם כדי ללמוד בש"ס ופוסקים"?

לאחר מכן מייזלש מקנטר את הגר"ד בשאלה מה יכולה להיות הסיבה ש"כיום איבד המושג ישראל את המשיחיות שבתוכו". שוב, מייזלש מניח כי הגר"ד מאשים את המדינה בדה-משיחיות של ארץ ישראל. אחרי הכול, במשך מאות בשנים היהודים ישבו בגלות, אהבו את ציון, כמהו לארץ הקודש – עד שארץ ישראל עברה שינוי, הפכה למארכת למדינה יהודית חילונית. מאחר וזהו השינוי היחיד שעבר על הארץ ודאי שהרב סולובייצ'ק מטיל את האשמה על הקמת המדינה בתש"ח.

אז מבקש מייזלש מקוראיו לדמיין לו לא הייתה שואה, ולו מיליוני יהודים היו מתגוררים כיום במזרח אירופה תחת משטר קומוניסטי בפולין, צ'כוסלובקיה, הונגריה וכו' – כיצד הם יגיבו על מדינה יהודית בארץ ישראל? "כלום היה עולה אז על לבו של אדם אחד מישראל, כל שכן אדם אחד מאותו ישראל נענה ונדכה שבמזרח אירופה, ש'המושג ישראל איבד את המשיחיות שבתוכו'". בהתקדמו צעד נוסף, מייזלש שואל אם האמונה המשיחית עצמה לא איבדה את "המשיחיות בתוכה"?

כמה מאותם בחורים שלומדים הנדסה אלקטרונית וכו' ומפרישים מזמנם כדי ללמוד ש"ס ופוסקים, אף מהלכים חבושי כיפות בקמפוני (=קמפוני) האוניברסיטאות של אמריקה – כמה מהם מצפים לגאולה, לביאת המשיח?... יהודים שאינם מצפים לגאולה אינם יהודים, אפילו מקיימים הם את כל ה"שולחן ערוך"; אפשר בני דת משה הם, אף בני עולם הבא, אבל לא יהודים.

¹¹ ימים ספורים קודם לכן, נבחר בן-גוריון מחדש ברוב משמעותי לכנסת הרביעית. חודש וחצי לאחר מכן הקים את ממשלתו החדשה יחד עם המפל"ג כשותפתו המרכזית לקואליציה.

¹² מ' מייזלש, "מדינת ישראל וארץ ישראל", הדואר, כרך 39 מס' 5 (4.12.59), עמ' 71.

ג. גניזת הרעיון

ההתקפה ב'הדואר' הופיעה ימים ספורים בלבד לפני ההספד על הגר"ז, והגר"ד לבטח רצה להגיב להגנתו. אולם בליל ההספד עצמו, הוא הודיע למשפחתו שאובחן אצלו סרטן המעי הגס ועליו לשוב לבוסטון למחרת לניתוח. בתו, טובה, וארוסה, הרב אהרון ליכטנשטיין, דחו את חתונתם (אשר תוכננה להתקיים בימים הסמוכים) במספר שבועות, כדי שהגר"ד יוכל להשתתף. בזמן מחלתו הגר"ד היה בן חמישים ושבע והוא מודה ש"לפתע פסקתי להיות בן-אלמוות; נעשיתי בן-תמותה".

בלילה שקדם לניתוח שעברתי התפללתי אל ריבונו של עולם והתחננתי בפניו שיחוס על חיי. לא ביקשתי בקשה גדולה מדי. כל שרציתי הוא שיזכה אותי להשתתף בחתונה של בתי, אשר נדחתה בשל מחלתי – בקשה צנועה מאוד בהשוואה לתביעתי הבלתי הגיונית לחיים קודם למחלתי... בין כך ובין כך, "נפילה" זו מפסגת האלמותיות הכוזבת אל גיא הסופיות הייתה ההישג הגדול שהגעתי אליו בשעות ארוכות של חרדה וחוסר ודאות... כאשר האדם מעתיק את נקודת מבטו מאשליית קיומו הנצחי אל עובדת מציאותו הזמנית, הוא מוצא לו מנוחת נפש והקלה מדאגות אחרות... כאשר משתחרר האדם מאובססיה זו, נעשית נקודת המבט שלו עקבית וייסוריו נעשים לנסבלים. הוא לומד לקבל את התבוסה באומץ¹³.

הרב שהה בבוסטון שלושה חודשים, שבהם החלים ממחלתו, ובכמה הזדמנויות נפגש עם אנשים מהארץ ואחרים שהיו בקיאים בהתרחשויות תוך בחינת מידת העניין שלו במשרת הרב הראשי.¹⁴ בזמן כלשהו במהלך החלמתו אך לא יאוחר מאמצע פברואר החליט הגר"ד שלא יתמודד על משרת הרבנות הראשית. הבחירות לא נראו באופק והוויכוחים המשיכו לסעור אודות הליך הרכבתו של הגוף הבוחר (מספר הרבנים מול "נציגי ציבור" המורכבים מחברי כנסת, שרי ממשלה, ראשי מועצות דתיות מקומיות, ראשי עיר וכו').

כמו כן היה זה גלוי כי אף שהגר"ד נהנה מתמיכתו המכרעת של ראש המפלגה הדתית לאומית ושר הפנים, חיים משה שפירא, הוא לא יכול היה לסמוך על תמיכתה של כל המפלגה (אשר באופן כללי העדיפה את מועמדותו של הרב אונטרמן).¹⁵ קונויות פוליטיות נרקמו כדי להגביל את ההתמודדות למשרת הרבנות הראשית לאלו המחזיקים באזרחות ישראלית (ובכך להיפטר ממועמדות הגר"ד) או למועמדים מתחת לגיל שבעים (ובכך להיפטר ממועמדות הרב אונטרמן, לטובת הרב גורן) – אולם שתי היזמות נכשלו.¹⁶

¹³ הגר"ד סולובייצ'יק, מן הסערה (תשס"ד) עמ' 114-115; ראה המשך בעמודים הבאים. הגר"ד העיר הערות אלו באפריל-יוני 1960, זמן קצר לאחר החלמתו.

¹⁴ כפי שדווח בידי פלאי, פנים אל פנים (4.3.60) עמ' 5.

¹⁵ בין חברי המפלגה שתמכו במועמדותו של הגר"ד היה יצחק רפאל. ראה זכרונותיו, 'לא זכיתי באור מן ההפקר' (ירושלים 1981) עמ' 344-354. גם לאחר שהגר"ד פרש מהמירוץ, רפאל קרא לו לשוב ולשקול את מועמדותו (עמ' 446-443).

¹⁶ פרטים אודות הרקע לבחירות ושלל עיכוביהן הפרוצדוראליים ניתן למצוא אצל איתמר ורהפטיג (עורך), הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה ליסודה, ירושלים תשס"ב, כרך 3, עמ' 1113-1117.

מהלכים אלו נעשו תחת ידיעתו של בן-גוריון, וסביר שאף בהסכמתו. בן-גוריון העדיף באורח גלוי את מועמדותו של הרב גורן, ואת מאמציו של שר הדתות, הרב יעקב משה טולדאנו, לחסום את בחירתם של הגר"ד ושל הרב אונטרמן יש להבין על רקע זה.

בכתבת שער בעיתונו השבועי 'פנים אל פנים' מתח פנחס פלאי ביקורת על "עסקני מפלגות" (במפד"ל) אשר הודיעו באמריקה ובישראל על תמיכתם המכוונת והנלהבת בגר"ד אולם "הרי הם מעולם לא הציגו אותו באופן רשמי כמועמד ולא התחייבו בשום אופן או צורה, כי יתמכו במועמדותו ויילחמו לבחירתו... כי החישובים הפוליטיים הקטנוניים הכתיבו מועמד (או מועמדים) אחרים, יותר נוחים, יותר ממושמעים".¹⁷ ביקורתו הגלויה של הגר"ד כנגד הפוליטיזציה של הרבנות בישראל ושל היכל שלמה גרמה להם, כפי הנראה, לנוע באי נוחות על כיסאותיהם. פלאי האשים את חברי הכנסת של המפד"ל בטרפוד בחירת הגר"ד, והוא טען כי הם חששו מהמוניטין שלו כבעל דעות עצמאיות: "ולא יהיה כבובה בידי המפלגה להטותו כרצונה".

במכתב לשפירא (אשר היה מכר ילדות שלו) הצהיר הגר"ד כי לא ישתתף בבחירות:

מטבעי הנני מורה ומלמד. אינני בקיא בהנהלת משרדים, בורח אני מן הטקסים, מן הייצוגים ומין העיתונות, ועיקר עיקרים – מן הפוליטיקה... קיוויתי תחילה, שאוכל להכניס רווח בין הדבקים ולהבדיל בין האידיאלים הרוחניים ובין הצרכים הטכניים והפוליטיים הצמודים בכהונה זו... (קיוויתי) כי מיטב זמני ומרצי יוקדש להפצת תורה ודעת א-להים; ומוכן ומזומן הייתי לענות לקול הקורא: הנני! אולם התפתחות המצב והתסבוכת הפוליטית בעונה האחרונה סביב מערכת הבחירות (- שכנעו אותי אחרת)... בנסיבות כאלה אינני רואה עצמי ראוי והגון להימנות לכהונה הגדולה הזאת לא מבחינת כושר גופני ולא מבחינת הכנה נפשית.¹⁸

באופן דומה כתב הגר"ד לאחד מתומכיו הראשיים, הרב ראובן כ"ץ, רבה הראשי של פתח תקווה וחבר רב השפעה במועצת הרבנות הראשית:¹⁹

מלכתחילה כשמסרו לי בשמו שהוא רוצה לעמוד לימיני ולתת אמונו בי, הצעיר לבית הלוי – הכרעתי לציית לכבודו ולשאת במשא הרבנות הגדולה.

אז מבטא הרב שוב את תקוותיו הראשוניות להפרדת הרכיבים הרוחניים של התפקיד מאלו הטכניים-פוליטיים, ומוסיף בכנות:

אולם המאורעות האחרונים בקשר עם הרבנות הראשית, ההתנגשויות האישיות וגם המפלגתיות הפיצו אור חדש על המצב, ומסופקני אם אוכל לעסוק בתורה מתוך מנוחת-נפש וישנו חשש שאשתלב בכל נפתולי הפוליטיקה, דבר שאינו לרוחי ולרצוני. לכן הנני מוכרח להודות כי במצב הנוכחי, אין אני ראוי לכהונה זו. מלמד הנני, ואין לי בעולמי אלא ד' אמות של הלכה; אינני רוצה לצאת מהם, אף אם ייתנו לי מלכות שלמה.

ביום שלישי, 8 במרץ 1960, יום לפני שהיה עליו לחזור לשיעור שלו בניו יורק לראשונה מאז נותח, הוא נועד לפגישה בת ארבעים וחמש דקות עם דוד בן-גוריון, אשר ביקר בבוסטון לשם

¹⁷ פלאי (4.3.60), עמ' 5.

¹⁸ הלפגוט, עמ' 173-176. הגר"ד מסר מובאה ממכתבים אלו לפרסום ב'הדואר', והדברים הופיעו בכרך 39, מס' 13 (11.4.60), עמ' 330. המכתב המקורי תוארך ל"ז בשבט תש"כ. (15.2.60).

¹⁹ הלפגוט, עמ' 177 (מכתב זה הופיע גם ב'הדואר', לעיל).

קבלת תואר דוקטור לשם כבוד מאוניברסיטת ברנדס. השניים נפגשו מאחורי דלתיים סגורות במלון שרתון. הם דנו, כפי שנמסר, ב"חינוך יהודי בארה"ב ובעלייה של צעירים אמריקאים לארץ. הם מצאו שהשקפותיהם דומות פחות או יותר"²⁰. על פי מה שדווח הם לא דנו ברבנות הראשית, אולם הגר"ד אמר לעיתונאי כי הוא ישקול מחדש את סירובו אם הרבנות תעבור ארגון מחדש כך שהרב הראשי יוכל לעסוק רק בעניינים רוחניים ולא בעניינים אדמיניסטרטיביים. הוא חשב כי הסיכוי לארגון מחדש שכזה הוא קטן, ולכן בינתיים הוא לא ראה את עצמו כמועמד. אולם בכל התבטאויותיו הבאות בנושא הוא הוסיף משפטי סיוג ("...לזמן זה"; "עד שהעניינים יתבהרו..." וכו'), מה שהוביל חלק מהציבור להאמין שעדיין יש סיכוי לכך שהוא ישקול מחדש ותחת נסיבות משופרות יתמודד.

יום לאחר הפגישה עם בן-גוריון, חזר הגר"ד לשיבה-אוניברסיטה, ושם התקבל במסיבת קבלת פנים, וחזר שוב ושוב ש"כפי שהפוליטיקה הוסרה ממחשבותיו בהיותו בבית החולים, כך גם כעת, הוא לא יהיה מועמד בבחירות לרבנות הראשית בישראל"²¹. אז המשיך הגר"ד אל כיתת הלימוד שלו וחיידש את הלימוד של "ורה דעה". נראה היה כאילו פרק זה נסגר באותו יום. הוא המשיך והתעקש כי הייתה זו "פוליטיקה" שגרמה לו לסרב לתפקיד. לסיום הוא העיר כמה הערות על ה"אנשים הקטנים המטילים מסביבם צל קטן" על הרבנות בישראל, וציין כי הוא באמת אינו מעוניין לדעת מי ייבחר.²²

בראיון לכתב העת האידי 'דאר טאג מורגן'²³ הוא שב ומדגיש כי בלבבו הוא מלמד (מורה) ושלהיות רב פירושו להיות מחנך. משרת הרב הראשי כסמל ממסדי עם הטקסים והפוליטיקה לא תאפשר לו למלא את תפקידו כמורה ו"מוסר תורה", כפי שברצונו למלא. למעשה, הוא הוסיף, יש בו תיעוב עמוק לרשמיות, וזוהי מסורת משפחתית שבה תמך. סבו, ר' חיים מבריסק, נכנס פעם לבית המדרש בבריסק, ושם ראה ילד קטן בוכה מפני שנבחר להיות הסוס במשחק "סוס ועגלה" (כנראה לאחר מכן יתר הילדים היו אמורים לרכוב עליו). ר' חיים אמר: "איך ילד יכול להיות סוס? ילד קטן מכדי להיות סוס גדול". או אז הוא התכופף ויתר הילדים טיפסו עליו ורכבו עליו תוך שהוא משחק עמם בחצר. הגר"ד ציין כי האיכות הילדותית הזו הייתה גדולתו האמיתית של ר' חיים, ושזהו תפקידו האמיתי של רב: ככל שהוא יותר נגיש וגלוי כך הוא דגול יותר. מידת השפעתו של רב הינה ביחס הפוך למידה שבה הוא מאמץ פקידות וטקס. מצידו, אמר הגר"ד, הוא בוחר להישאר "מורה פשוט".

²⁰ 1. p. "Soloveitchik, B-G Discuss Education," *Jerusalem Post* (March 10, 1960), p. 1. בהערותיו של הגר"ד לויזל! הכתבה ממשיכה לדווח: "זו הייתה פגישתו הראשונה עם מר בן-גוריון והוא אמר

שהתרשם עמוקות מפשטותו וטבעיותו של ראש הממשלה... הייתה לי תמונה שגויה לחלוטין שלו".

²¹ "Rabbi Soloveitchik Returns to Yeshiva," *The Commentator: Undergraduate Newspaper of Yeshiva College*, vol. 51, no. 4 (March 31, 1960), p. 1.

²² פלאי, פנים אל פנים (1.4.60) עמ' 11.

²³ 5. p. Menasheh Unger, *Der Tag-Morgen Journal* (March 11, 1960), p. 5

(178). מאמר זה קוצר והופיע בעברית ב'הצופה' (18.3.60) עמ' 3-4, ועורר חליפת מכתבים, שנחשפה לאחרונה על ידי דב שורץ, בין חבר הכנסת משה אונא מהמפד"ל לגר"ד (אונא קיווה לעודד את הגר"ד לשקול מחדש את פרישתו מהמירוץ). ראה: אבי שגיא ודב שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, כרך 2 – היבטים היסטוריים (רמת גן 2003), עמ' 385-392 = הלפגוט, עמ' 187-194.

המראיין שאל שאלה הוגנת: אין זה סוד כי הרבנות הראשית הינה כפי שהיא - מדוע השתעשעת ברעיון במשך חודשים כה רבים, בהתחשב בעובדה שהדבר נוגד לחלוטין את טבעך ושאיפותיך? הרב השיב ששלושה גורמים הובילו לכך שישקול את התפקיד אף על פי כן:

ראשית, נדמה היה לי, שאוכל להשתחרר מלהיות אישיות אינסטיטוציונאלית, שאהיה "אני" ולא ראש הרבנים...

שנית, בתמימותי כי רבה, חלמתי חלום שיעלה בידי להכניס דימוקראטיזציה בכל המנגנון הרבני בארץ ישראל (-על ידי שחרורו מפוליטיקה וממשרד הדתות)...

שלישית, משך אותי - וזה היה כוח המשיכה העיקרי - הפוטנציאל הגדול של הרבנות תורה. חלמתי, שכרב ראשי, יעלה בידי להפוך את הרבנות למעין נובע של תורה ודעת תורה. לי היה נדמה, שאוכל להגיד שעורים כמו שאני עושה את הדבר בניו יורק... חייב הרב הראשי להיות מרביץ תורה הגדול ביותר, כי אחרת במה הוא ראש?

אולם בסופו של דבר הוא הבין כי חלומות אלו אינם ברי השגה. הבנה זו נבעה מערנות גדלה והולכת לפוליטיזציה שבלתי ניתן להתגבר עליה. נראה שהגר"ד נפגע מעט מהניסיון הנזכר לעיל למנוע את מועמדותו על ידי הקביעה כי רק אזרחים ישראלים יוכלו להיבחר לתפקיד:

התקנה הראשונה הייתה מכוונת כנגדי... עצם העובדה, שתקנות כאלה יכלו לעלות על סדר היום, מראה בעליל שהרבנות הראשית נתונה ברשת פוליטית!... כדי להיווכח עד כמה נעשה המוסד הקדוש הזה למעין כדור שהמפלגות משחקות בו.²⁴

עוד הרגיז אותו מבנה הגוף הבוחר, בהעדיפו כי הרב הראשי ייבחר על ידי רבנים אחרים, ולא על ידי קבוצה הכוללת גם פוליטיקאים, ראשי מועצות דתיות, מנהיגים ציבוריים וכו'. בנוסף, הוא היה מוטרד עמוקות מהעובדה כי הרבנות לחלוטין אינה מעורבת בחינוך הדתי בישראל: "רבנות שאינה עוסקת אלא בפסקי שאלות ועבודה ארגונית ואדמיניסטרטיבית - היא בניגוד לאידיאל שלי".

הוא הודה כי האפיזודה כולה הותירה עליו לפחות רושם חיובי אחד: רצון להכפיל את מאמציו להפיץ תורה בארה"ב. כדי לעשות זאת הוא התכוון לפרוש מכל המחויבויות האחרות שלו לבד מהוראה ופרסום עבודותיו ההלכתיות והפילוסופיות (למרות עוד מסורת משפחתית: לא לפרסם כתבים). במקום אחר הוא גם מתחייב לתרום תרומה ממשית לתיקון פגמי החיים הדתיים והחינוך הדתי בישראל, וכן הוא מקווה להיות מסוגל לבלות שני חודשים בשנה (חודשי הקיץ?) בישראל כ"אזרח פרטי" בהרבצת תורה.²⁵

ד. תגובתו לביקורת

כעת נותר רק עסק בלתי גמור אחד: הגר"ד חש צורך להגיב לביקורתנו של מייזלש אשר התפרסמה ערב אשפוזו.

²⁴ הצופה (18.3.60) עמ' 4.

²⁵ פנים אל פנים (1.4.60). כמוכן, הגר"ד מעולם לא ביקר שוב בישראל. ראה מכתבו משנת תשל"ז בנושא זה אל הרבנות מרים שילה ע"ה, נדפס אצל צבי שטר, מפניני הרב (ירושלים 2001), עמ' 199 = הלפגוט עמ' 227-229, וכן ב'צהר' כב, עמ' 169.

לא ברור מתי בדיוק הוא כתב זאת, אולם מאמר שכותרתו "על אהבת התורה וגאולת נפש הדור" התפרסם ב'הדואר' ב-27 במאי 1960.²⁶ מאמר זה, אולי האישי שבין חיבוריו המפורסמים של הגר"ד, הינו לבטח מקור שהתעלמו ממנו בהבנת תפיסת עולמו של הגר"ד – במיוחד בנוגע לשני הנושאים המכריעים של חינוך יהודי וארץ ישראל.²⁷

הוא מתחיל בביטול ביקורתו של מייזלש על בסיס טכני: ויזל הן ציטט אותו לא נכון והן הוציא את דבריו מהקשרם. ההכרזה הפרובלמאטית הנרמזת – "ישראל איבדה את המשיחיות שבה" – לא הייתה יכולה כלל להיאמר על ידו. הוא מעולם לא השתמש במונח "משיחיות" אלא העדיף את שם העצם המתאים – משיח. דיבורים על משיחיות אבסטרקטית מצמצמים את חשיבות אופיה האנושי של הגאולה המובטחת. הפסקאות הפוגעניות היו טעויות בציטוט מצידו של הכתב.

לאחר שהדברים נאמרו הוא מדגיש למען הסדר הטוב:

קלגסי רומא לא הפקיעו את כבודה ותפארתה של ציון ולמרות העובדה, כי ירשוה לגיונות עידן ועידנים ויבלעוה עובדי כוכבים, קדושתה בתוקפה עמדה, ופלא לידת המדינה הסיר את כתר הקדושה מעל ראשה?²⁸

אין זאת אומרת שהוא מסכים עם כל המתרחש בישראל, ועלינו לשים לב לשונות בין המדינה ("קניין העם כולו שניתן לו מאת הקב"ה בחסדיו המרובים") לבין הממשלה הנבחרת, אשר אינה נושאת את "כתר הקדושה" ואינה אלא "גוף פוליטי חילוני... ממשלה הולכת וממשלה באה, מפלגה עולה ומפלגה יורדת, והמדינה, אנו תפילה לא-להי מרום, תעמוד לעד".²⁹ הישות של המדינה היא המאפשרת את המצווה של הבעלות עליה והמגורים בה. למעשה, הגר"ד מסביר, הראיון עם ויזל התמקד לא בישראל, אלא באורתודוקסיה האמריקאית בכללותה, ובחינוך ישיבתי בפרט. לאור ההצלחות של החינוך הדתי באמריקה, ויזל שאל אותו אם הוא שבע רצון. "לא!" ענה הגר"ד.

אני מצטער על שלוש תופעות שליליות המעכבות את גישום החלום כולו. ראשית האחוז של הנוער הלומד בישיבות מצער מאוד. אמנם הוא הולך וגדל מדי שנה בשנה, אבל אין בגידול זה כדי להניח את הדעת עדיין; שנית עוד לא זכינו (- בארה"ב) לחנך גדולי תורה אמיתיים שעליהם נתגאה... שלישית, ופה הרחבתי את הדיבור, שרק מקצתו נמסרה... נגעתי שלא במתכוון בבעיה חינוכית פילוסופית חמורה המטרידה את מוחי זה עידן ועידנים. אמרתי, כי לצעירים החרדים נתגלתה התורה בצורות מחשבה למדנית, בהכרה שכלית והיגיון צונן. אולם לא זכו לגילוייה (- של התורה) בהרגשה ה"חושית" החיה, המרעידה והמרנינה לבבות. מכירים המה את התורה כאידיאה אבל אינם נפגשים עימה כ"מציאות" בלתי אמצעית הנרגשת ב"טעם, מראה ומישוש". מחמת העדר "התחושה" התורתית מטורסת היא השקפתם של רבים מהם על היהדות... במילה אחת, נבוכים המה

²⁶ הדואר, כרך 39 מס' 27 (27.5.60), עמ' 403-432, וקוצר ב'דברי השקפה' (ירושלים 1993), עמ' 240-258.

²⁷ הרב ליכטנשטיין אמר ש"זוהי ההקדמה היחידה והטובה ביותר למחשבת הגר"ד" ראה: R. Aharon Lichtenstein, *Leaves of Faith* (Jersey City, 2003), vol. 1, p. 202.

²⁸ בסוד היחיד והיחד עמ' 423.

²⁹ בסוד היחיד והיחד עמ' 425.

בשבילי היהדות, ומבוכה זו היא בת תפיסת עולם וחווית עולם בלתי משוכללות. זו פרצופין להלכה... ראשיתה היא הכרת אידיאה, וסופה – חוויית מציאות³⁰.

עובדה זו, החסרונות הרוחניים והחווייתיים של האורתודוקסיה האמריקאית הייתה מקור לתסכול ניכר בעבור הגר"ד, והיא תוארה על ידו במקרים רבים. הרב ליכטנשטיין העיר:

...התסכול התמקד, בראש ובראשונה, בתחושה כי בעוד הוא משקיע את מיטב מאמציו, לעיתים קרובות לא היה מאמץ זה לחלוטין מובן או מוערך; שהיו כאלו שספגו והפיצו חלקים מתורתו אולם התעלמו יחסית ממרכיבים או אף עוותו אותם... (לעיתים קרובות הוא חש כי) אף בין תלמידיו כמה מהתייחסויותיו הרוחניות החשובות לא כל כך התנגדו להם אלא פשוט התעלמו מהם. אמת, הרוחניות עצמה הונחה... המתח שבין הסובייקטיבי לאובייקטיבי, בין מעשה, מחשבה וחוויה העסיק אותו לאורך זמן רב. התחושה כי הוא מצליח רק חלקית בהנחלת דאגה זו כרסמה בו³¹.

הגר"ד הסביר כי כאשר פנה הדיון לעניין החיסרון המצער של קשר בין נוער דתי בארה"ב לארץ ישראל, הרי שהיה זה בהקשר של אותה נקודה רחבה יותר, וכסימפטום לליקויים רוחניים גדולים יותר של הדור. ורק בשל סיבה זו הייתה ה"עליה – רק חלום יפה".

לאחר שדחה הגר"ד את הביקורת שפרסם מייזלש, הוא ביטל התקפה נוספת שבאה בעקבותיה, בכך שנטל על עצמו חלק מהאשמה במשבר החינוכי שתיאר:

לפיכך אני מצהיר, כי יש בידי להצביע על אחד האחראים למצב הנוכחי, והוא אני בעצמי. אני לא יצאתי ידי חובתי כמורה דרך והוראה בישראל. חסרו לי הכוחות הנפשיים שמורה ורב זקוק להם, או נטול רצון הייתי, ולא הקדשתי את כל אשר לי למשימתי. בשעה שהצלחתי, במידה מרובה או מועטת, כמלמד ומורה במישור "גדלות המוחין" – תלמידי קיבלו ממני הרבה תורה, וקומתם האינטלקטואלית התחסנה והלכה וגדלה במשך השנים שבילו בסביבתי – לא ראיתי ברכה מרובה במעשי ידי במישור החווייתי. לא עלה בידי לחיות עמהם חיים משותפים, להתדבק בהם ולהעניק להם מחוס נפשי. דברי כנראה, לא הציתו את שלהבת י-ה בלבות רגישים. חטאתי כמרבץ תורה שבלב הנמסרת בכוח המעטת הדמות עד כדי "קטנות המוחין", אתי תלין משוגתי.³²

ה. סופה של המועמדות

לאחר שהחליט שלא להתמודד בבחירות ולאחר שכתב את "על אהבת התורה וגאולת נפש הדור", נראה כי הגר"ד שוב לא הביט אחור בחרטה. יחלפו עוד ארבע שנים בטרם ייבחר רב ראשי ובמשך זמן זה נעשו ניסיונות "לגייס" את הגר"ד. אולם הוא לא היה מעוניין להתמודד על התפקיד ולא לשרת בו. ניסיון אחד, בראשית שנת תש"ך, לבש צורה של עצומה חתומה בידי מגוון דמויות ציבוריות הקוראת לרב סולובייצ'ק לרוץ. מאמץ זה היה יזמה של פרופ' א"א אורבך וארנסט סימון מהאוניברסיטה העברית, אשר כתבו:

³⁰ בסוד היחיד והיחד עמ' 407-408.

³¹ R. Lichtenstein, *Leaves of Faith*, vol. 1, p. 201. הגר"ד הביע רגש דומה ב'על התשובה' עמ' 200-201.

³² בסוד היחיד והיחד עמ' 420.

אנו החתומים מטה, החרדים לגורלה, לכבודה ולעצמאותה של הרבנות הראשית... רואים בכת"ר את האישיות הדגולה אשר בידה לשאת ברמה את דגל התורה ולהחזיר את המאור שבה לשדרות הרחבות של העם...

במכתב המצורף לחותמים פוטנציאליים הם הודו כי אף שהם אכן רואים בגר"ד מועמד אידיאלי, מאמציהם הם למעשה ניסיון לדחות את הבחירות (שתוכננו ל-4 בדצמבר). הגר"ד אכן קיבל את העצומה וחודש לאחר מכן השיב כי הוא "מאוד גאה" ברשימה של חותמים מכובדים ה"חושבים שהנני ראוי והגון לשרת בקודש".

בנוגע לעצם העניין (- שקילה מחודשת של פרישתו), צריכים, ראשית, לטהר את האוירה מכל נפתולי הפוליטיקה וסיגיה, וזה לא יעשה כי אם ע"י שינויים מרחיקי לכת בשיטת הבחירות ובסמכויותיה. רק אז נוכל לדון על גופו של דבר.³³

לאחר מספר דחיות נוספות, נבחר לבסוף הרב א. י. אונטרמן זצ"ל לרב ראשי באביב תשכ"ד, ברוב קטן. לאחר ששמע על הבחירות דווח כי הגר"ד אמר בחיוך: "כעת אוכל לבוא לישראל לביקור בלא שאעורר חשד כי אני מחפש משרה!"

אחת הסיבות בגינן לא קיבלתי את משרת הרב הראשי לישראל – וההצעה הוצעה לי מספר פעמים – היא חששי להפוך לפקיד מדינה. רבנות הקשורה למדינה לא יכולה להיות חופשית... אני מעריץ את הרבנים בישראל על האומץ לעמוד מול הבעיות שם תוך הפגנת גבורה כמעט על אנושית. אולם, העובדה הפשוטה שמפעם לפעם בעיות הלכתיות נידונות בנושאים פוליטיים בישיבות הקבינט היא הסגת גבול של ריבונות הרבנות... מדינה המבוססת על כפירה וחילוניות אינה יכולה להתאים לנקודת המבט של גאולה. אם ייחודיות זו הושמדה בישראל, איזו רשות יש ליישם את התואר "יהודית" על המדינה?³⁴

ו. במבחן ההיסטוריה

לאחר שובו של הגר"ד לישיבה-אוניברסיטה והכרזתו כי לא יתמודד בבחירות, העיר ד"ר שמואל בלקין נשיא הישיבה כי הגר"ד והישיבה היו כשני בנים תאומים בהיותם יקרים ביותר זה לזה.³⁵ מאוד קשה לדמיין מה יכול היה להיות הרושם על הישיבה במיוחד ועל האורתודוכסיה היהודית בארה"ב באופן כללי לו היה הגר"ד עולה לארץ בתש"ך. למשך יותר מרבע מאה, עד לפרישתו מן החיים הציבוריים בשנת תשמ"ו בשל מחלה, נותר הגר"ד הכוח המחייב והדמות המגדירה של היהדות האורתודוכסית המודרנית בארה"ב. לא תהא זו הגזמה לייחס לו חלק משמעותי מהקרדיט על התחייה של האורתודוכסיה במהלך אותם עשורים. כמורה הוראה, מעצב מדיניות ציבורית, פילוסוף יצירתי והכי משמעותי – כ"מלמד פשוט" (במילותיו) הוא הותיר רושם עמוק

³³ מכתב מ-24 בינואר 1961 לח"כ אונא בתוך: ד' שורץ, מאה שנות ציונות דתית, עמ' 391 = הלפגוט, עמ' 194.

³⁴ Richard Yaffe, "Under Current Conditions: Rabbi Soloveitchik for Separation of Synagogue and State in Israel," *Boston Jewish Advocate* (April 2, 1964), pp. 1, 5.

ציטוט מקוצר בתוך הלפגוט, עמ' 209. למען הסר ספק, נדמה שמחשבת הגר"ד בנושא התפתחה במשך הזמן. כמה שנים מאוחר יותר הוא מיתן את ביקורתו על היחס בין דת ופוליטיקה – ואף הודה שטעה. ראה את החמישית שבין 'חמש דרשות', "מטל השמיים ומשמני הארץ", במיוחד בעמ' 111-118. בנוסף ראה את מכתבו של הגר"ד על תרומתה של המפד"ל לחיים הדתיים בישראל, ב'הצופה' (16.5.77) עמ' 1. ראה גם: הלפגוט, עמ' 195-206.

³⁵ The Commentator, לעיל.

על דורות של רבנים ומחנכים כמו גם על "בעלי בתים". כדובר רהוט הוא סיפק לאורתודוקסיה אמינות מוסרית ומכובדות אינטלקטואלית מול כיתות ואמונות אחרות. ה"קתדראות" שלו – בישיבה-אוניברסיטה, בית הכנסת מוריה, מועצת הרבנים בארה"ב, ה"מזרחי בארה"ב, קהילת בוסטון ובית הספר הרמב"ם האהוב עליו – אפשרו לו למעשה השפעה חסרת מעצורים על עיצוב תנועה חברתית דתית.

אמת, הגר"ד היה מודע בצורה נלהבת למדי לתפקידו ולאחריותו לקהילתו ולמוסדות השונים התלויים בו כמו גם לקשר שלו לתלמידיו וחסידיו. הוא היה מודע גם (כפי שרמז ב"על אהבת התורה וגאולת נפש הדור") לעובדה שלמרות ההצלחות של החינוך הדתי בארה"ב עבודתו טרם תמה, ועזיבת ארה"ב יכולה לסכן את כל שהושג עד לשעה זו. אין ספק, כפי שהוא הזכיר באופן קבוע, כי הייתה זו פוליטיקה שעצרה את מועמדותו, אולם יהיה זה נכון במידה שווה לומר כי בשנים תשי"ט-תש"ך הוא היה במעמד מאוד מספק גם אם לעתים מתסכל; מעמד שאותו הוא התקשה ביותר לנטוש. ברור שמצבו אז לא היה כמו בשנת תרצ"ה, שבה התמודד בבחירות בתל אביב. בזמן ההוא הוא היה אדם צעיר, בתחילת שנות השלושים שלו, לאחר שנים ספורות באמריקה כשטרם התבסס כל צורכו.

באותה מידה קשה לשער מה הייתה יכולה להיות השפעתו על מדינת ישראל והחיים הדתיים בה. באותו זמן לא הייתה הגבלת זמן לכהונת הרב הראשי, והגר"ד יכול היה, באופן תיאורטי, לשאת בתפקיד למשך יותר מעשרים שנה – תקופת כהונה אשר בה, כך נוכל להניח, הוא יכול היה להותיר רושם ניכר ומרחיק לכת. בשנות השישים והשבעים ניצבה הרבנות הראשית והחברה הישראלית מול נושאים רבים שבהם הגר"ד היה פוסק או מהווה גורם משפיע. נושאים אלו כללו: השאלה המתמשכת של "מיהו יהודי?", גיור על פי ההלכה וחוק השבות³⁶ ומעמדם היהודי של העולים מאתיופיה. הגר"ד יכול היה להיות הרב הראשי במהלך ואחרי מלחמת ששת הימים. מה הייתה דעתו באשר למעמדו וסדריו של הר הבית? במחלוקת אודות עיצוב רחבת הכותל והקצאתו כאזור תפילה? אודות חפירות ארכיאולוגיות במקומות הקדושים שנכבשו מחדש? מה היה הוא אומר על מעמד יש"ע, והשאלה המהותית של שטחי ארץ ישראל תמורת שלום? עשורים אלו היו תקופה שבה ה"סטטוס-קוו" בנוגע לדת ומדינה הפך למוחשי בדרכים שעדיין משפיעות על החיים בישראל. כיצד היה הגר"ד תורם לוויכוחים והדיונים המתמשכים אודות מקומם של ההלכה והדת בתחום הציבורי? למען הסר ספק, הגר"ד אמנם דיבר על רבים מהנושאים הללו מרום מושבו שבניו יורק,³⁷ אולם לא יהיה זה הוגן להפריח השערות אודות מה

³⁶ בנושא זה ראה את מכתבו של הגר"ד שנשלח עם ר' חיים הלר לבן-גוריון בפברואר 1959, בתוך הלפגוט, עמ' 167-169. ראה גם את המברק שהגר"ד והרב משה פיינשטיין שלחו למפד"ל בנוגע לנושא המכריע של גיור על פי ההלכה, נדפס ב'הצופה' (19.2.70) עמ' 2 = הלפגוט, עמ' 173-174.

³⁷ לדוגמה, בשנת 1964 יצא הגר"ד בתוקף כנגד צים, החברה הלאומית לספנות של ישראל, שבאניות השיט שלה היו הן מטבח כשר והן לא כשר; ראה צבי שכטר, נפש הרב (ירושלים תשנ"ד), עמ' 89. לרקע על מספר מקרים מוקדמים יותר בזירה הציבורית הישראלית שאליהם התייחס הרב סלובייצ'ק, ראה הקדמתו של הלפגוט עמ' xxx-xxxiii, ו-218. ראה גם מגוון של ראיונות שהגר"ד העניק לעיתונים ישראליים, ניתן למצוא בתוך הלפגוט עמ' 219-226, 243-233. כמו כן, בשנת 1982 דרבן הגר"ד בעוז את המפד"ל להצביע בעד חקירת הטבח בסברה ושתילה, תוך שהוא מאיים להתפטר מתפקידו כנשיא "המזרחי" אם הם לא יעשו זאת. אנו יכולים רק לשער מה הוא היה עושה מתוך היכל שלמה.

הייתה דעתו לו היה נכנס לעובי הקורה בירושלים. יתרה מזו, נוכל רק לתהות כיצד היו מתפתחות דעותיו מול ה"ריאל-פוליטיק" שבפניו הוא היה ניצב. ובאופן המשמעותי ביותר, כיצד נוכחותו של הגר"ד בירושלים הייתה משפיעה על עיצוב הקהילה הדתית לאומית? כיצד הרב סלובייצ'יק – אשר הדגיש את האוטונומיה של האינדיבידואל - היה מגיב למשוואה הציונית דתית הנפוצה של דת עם קולקטיביזם? יתרה מזו, כיצד רגישותו לטרגדיה הטבועה בניצחון האנושי הייתה ממתנת או עומדת בסתירה לקול השליט בציונות הדתית הישראלית, במיוחד לאחר מלחמת ששת הימים. בנוסף, באילו דרכים ובאילו צורות, היו באות לידי ביטוי תרומותיו לתלמוד תורה וללימוד ולחינוך המתמשך? מה היה הרושם – הן המידי והן לטווח ארוך – על החינוך הדתי בישראל?

מן הצד השני: כיצד החיים והאירועים בישראל היו משפיעים על הגר"ד? איזה רושם הם היו מותירים על דעותיו בעניינים תיאולוגיים, פילוסופיים ופרקטיים? כיצד היה סדר היום שלו, בנושאים שאליהם התייחס בכתביו, משתנה בעקבות עלייתו לארץ?

כמובן, אין לנו שום דרך לענות על שאלות אלו. ועדיין, השערות לגביהן – ולגבי כל הפרק הזה בביוגרפיה של הגר"ד – יכולות לסייע להעריך את תרומתו המונומנטאלית ליהדות ארה"ב במשך רוב המאה העשרים, במיוחד במשך שני העשורים האחרונים של פעילותו לאחר אירועים אלו. בעזרת השערות אלו, אנו יכולים גם לקבל תובנות אודות הדרכים שבהן אחד מענקי העם היהודי מנווט בין תהפוכות הפוליטיקה והמחלות, גובר על המצוקות ומשלב את החוויות הללו בחזונו העצמי כמנהיג וכמחנך.